

Irodalom

(1) Thalbourne, M. A. et al. (1997): Transliminality: Its nature and correlates. *Journal of the American Society for Psychical Research*, 91. 305–331.

(2) Irwin, H. (1993): Belief in the paranormal: A review of the empirical literature. *Journal of the American Society for Psychical Research*, 87. 1–39.

(3) Vigotszkij, L. Sz. (1971): *A magasabb pszichikus funkciók fejlődése*. Gondolat Kiadó.

(4) Kolin P. (1976): Vallási funkciók és pszichikus funkciók. A mágia mint kollektív pszichológiai eszköz. *Magyar Filozófiai Szemle*, 3.

(5) Felmérés parajelenségekről. *Az AION Alapítvány tájékoztató füzetei*, 2. <http://www.ps.elte.hu/~aion/cikkek/>

Vassy Zoltán

Babonás-mágikus eszmék az élettudományok történetében

A középkor természetfölötti erőkbe vetett hittel telített embere számára a titokzatos égi jelekkel egy időben előforduló természeti katasztrófák és gyilkos háborúk keltette rettegés, járványosan pusztító betegségek, illetve az ezek nyomán jelentkező lázálmlak gyötrelmei erősítették azt a ma már oly könnyen elítélhető démonhitet, amely a babyloniaiak, médek, perzsák vallásából a Bibliába, majd a sztoikusok és neoplatonikusok tanításaiból új erősítést nyerve – Szt. Ágoston, 'Civitas diaboli' című fejtegetései révén – a keresztény vallásba is behatolt.

Az ördög, a vámpír, a kísértet a középkori ember hiedelemvilágában valóságá vált. Tudták, hogy a Sátán kísértésbe hozza az embert, hogy hatalmába kerítse a lelkét. A középkor emberének hitvilágában az ördög szellem, amely bármikor tetszése szerinti alakot ölthet. Gyakran jelenik meg állat képében. Egér alakjában például már az özönvízen hajózó Noé bárkáját is meg akarta fűrni, hogy elstüllyesse azt. Biztosra vették, hogy az ördög – tetszése szerint – fekete kutya, fekete macska, fekete ló, veszett farkas mellett fekete kakas, bakkecske és más állat alakját is bármikor magára öltheti.

A démonológiai irodalom művelésében előkelő helyet foglaltak el az egyházatyák, akik – mint például Origenes – meg voltak győződve arról, hogy a járványos betegségeket a Sátán idézi elő. A monstumok (szörnyszülöttek) Szt. Ágoston szerint az ördög művei: a Gonosz így akar gúnyt űzni a Teremtő hatalmából. Máskor az idegen faj egyedével folytatott fajtalankodás kár-

hozatos gyümölcsének tartották a szerencsétlen csodaszülöttet. Azokat a szerencsétleneket, akiken tűzfoltot, anyajegyet, foltot vagy érzéketlen bőrterületet találtak, az ördög stigmatizáltjainak tekintették.

A 11. században már az ördögök különféle fajtáiról, rendjeiről is tudtak, és jól ismerték az egész pokoli hierarchiát. Távoltartásukra, kiűzésükre szolgált az exorcizmus, a talizmánok, amulettek, betegségelhárító varázsigeék. A vallásos miszticizmus, az aszkézis, a látomások, a lidéres álmok gyötrelmei ma már jól értelmezhetők a lázas betegségek és a nagyon gyakori anyarozs-mérgezés (ergotizmus) kísérő tüneteként, abban a korban azonban a természetfölötti erők feletti uralmat sokan nem az Isten kegyelmétől, a Megváltó megbocsátó szeretetétől, a Szentlélekkel való teozofikus egyesüléstől, nem is a Szűzanya vagy a szent patrónusok közbenjárásától, még csak nem is a kabbala számmisztikába rejtett varázserejű hatalmától remélték elnyerni, hanem – misztikus hajlamaikat követve

– a Sátán vagy a pokol más hatalmasságainak szövetségét keresték. Eksztatikus rajongásuknak tehát nem a mértéke, hanem csupán az előjele változott meg, ezáltal az Isten és a Mennysország helyébe a Sátán és a pokol fogalma került.

A varázslást és a mágiát egyébként már a „Codex Justinianus” is tiltotta, sőt *Konstantinus* császár (317–361) halálbüntetéssel sújtotta. A keresztény egyház különösen a Karolingok után hirdetett harcot a pogány babonaság ellen, főként az után, hogy *Aquinói Szt. Tamás* a varázslókat mint az ördög cimboráit etreneknek nyilvánította.

Mielőtt tovább lépnénk, szükséges lenne definiálnunk a babona kifejezést. A szó maga tévhitet jelent, pontos körülhatárolása mégis nehéz, mert koronként más és más minősült tévhitnek. Ez oda vezetett, hogy egyszer vallásellenesség, máskor tudományellenesség gyanújába keveredett, aki a babonaság ellen fellépett. Megkísérelték babonának minősíteni azokat a vélekedéseket, amelyek a kor vallásos tanításai vagy tudományos ismereteivel összeegyeztethetetlenek. Ezen az alapon azonban *Galileinek* vissza kellett vonnia tanítását a Föld mozgásáról; *Darwin* tanításai egyházi átok alákerültek; *Semmelweist* kortársainak gúnykacaja kísérte elmeegógyintézetbe, és ősnemzést cáfoló tanításai következtében *Pasteur* is szembe került Egyházával, melynek pedig hű fia volt. Tudjuk, hogy a tudomány haladása sorra cáfolta és cáfolja ma is a régebbi korok tudományának sarkigazságait. Ennek alapján a babonát – mai felfogásunk szerint – olyan tévhitnek nevezhetjük, amely a tudomány felfogásával ellenkezik, ennek ellenére tovább él.

A tudomány, a vallás, a filozófia egyaránt elméleti és gyakorlati részből áll. A tudomány igazságai kísérletekben bizonyíthatók, logikailag levezethetők. A vallás apriorisztikusan feltételezett örök erőbe vetett hit, ebből mint örök princípiumból vezethetők le azok az igazságok, amelyek a vallásos világnézetet alkotják. A filozófia tudományos igazságokból indul ki s a gondolkodás révén, a logika törvényei szerint alakítja ki a világegyetemet egysé-

gesen átfogó világnézetet. A tudomány, a vallás és a filozófia igazságaival szemben álló titkos tudományok elméleti hiedelemvilágát nevezzük babonának, míg e tévhitnek gyakorlati részét mágia címszó alatt foglaljuk össze.

Az eddig elmondottak alapján nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a mágia áltudomány. A természet törvényeinek helyes felismerésére épülő racionális ismeretek rendszereként elfogadott valódi tudománnyal ellentétben a mágia helytelen, téves felismerésre épül, ebből következik, hogy törvényei áltörvények, igazságai ál-igazságok. Felfogása szerint ugyanis a természet működésében két törvény érvényesül: a hasonlóság és az érintkezés törvénye. Ezek ismeretében – a mágia híveinek elképzelése szerint – megfelelő eljárások segítségével az ember tetszése szerint befolyásolhatja, sőt irányíthatja a természet folyamatait. Ezért ajánlott már *Plinius* a máj megbetegedései ellen farkas- vagy szármáját, a lép megbetegedései ellen nyers kutyalépet, vagy marhalépet, húgyhólyag-bántalmak ellen juh-húgyhólyag hamuját gyógyszerként.

A mágia pozitív formája a varázslás, amelynek célja, hogy a kívánt eseményt előidézzé; negatív formája a tabu, ez a nemkívánatos esemény elhárítását szolgálja.

A mágikus hiedelemben nincs természetfölötti erő: nincs Isten, nincsenek szellemek, ezért képes a mágia a tudományos látszatát kelteni. „Magia est pars practica scientiae naturalis” – hirdeti a mágia tanítása, melynek alaptétele, hogy a természetben rend és egyfomaság uralkodik. Erre épülnek a szimpatikus mágia vélekedései, amelyek szerint a természetben az egyik esemény – bármiféle „felsőbb”, vagy külső beavatkozás nélkül – törvényszerűen követi a másikat. Ezen az alapon a szimpatikus mágiának két formáját különböztetik meg, egyik a hasonlóság törvényén alapuló homeopátiás mágia, másik a kapcsolat törvénye szerint működő átviteli mágia.

A homeopátia törvényéből a varázsló azt a téves következtetést vonja le, hogy bármely kívánt hatást elérhet pusztán a

cselekmény (jelenség) utánzásával. A similia similibus elve a gyógyászatban is megjelent. A conjunctio elve alapján álló transzplantációs mágia felfogása szerint a varázsló azt hiszi, hogy azt a hatást, amelyet például valamely tárgyon vagy élőlényen előidézett, „át tudja vinni” mindazokra az élő vagy élettelen dolgokra, amelyek e tárggyal vagy lénnel kapcsolatban állnak. Így kívántak transzplantálni még „betegségeket” (vakságot, fájdalmat, sárgaságot, meddséget stb.) is állatokra, fákra, sírkőre stb. A varázsló ugyanis „tudja”, hogy azok az elvek, amelyek szerint ő művészte gyakorlása során eljár, a Világmindenségben egyetemes érvényűek. „Mindent birtokolhatsz, amilyen alakot, lakóhelyet vagy teljesítményt csak kívánsz magadnak. A közönséges élőlények képességei ugyanis alá vannak vetve a természet általános törvényeinek, Te azonban – ha már nem kötnek ezek a korlátok – tetzsésed szerint alkothatsz magadnak új világot” – hirdeti a természetes mágia (magia naturalis) alaptörvénye. Az elmondottakból világosan látszik, hogy a mágia a Természet törvényeinek félreismerésén és félremagyarázásán alapuló téveszme-rendszer.

A törzsi társadalmak varázslói, az ókor bűvészei, szemfényvesztői és mágusai a mágiának mint művészetnek csupán a gyakorlati módszereit, látványos mutatványait ismerték. A bűvész számára a mágia mindig művészet volt, de sohasem vált tudománnyá. Alapvető változás következett be akkor, amikor – pontosan 1460-ban – egy macedóniai szerzetes a mágia tanításainak mindaddig csak titkos híresztelésekből ismert és ‚Corpus Hermeticum’-ként emlegetett, legendáshírű, ám addig nem létezőnek tekintett gyűjteményével megjelent Firenzében, és a különleges görög kéziratokat átnyújtotta a törökök által elfoglalt Konstantinápolyból Itáliába menekült tudósokat udvarába hívó *Medici Cosimónak*, a Firenzei Köztársaság felvirágoztatójának. Az Itáliába menekített *Platon*-kéziratok után ezáltal a híres ‚Corpus Hermeticum’ is a Mediciek birtokába került.

A kézirat természetesen lázba hozta Cosimót és át is adta azt az udvarában működő tudós orvosnak, *Marsilio Ficinonak*, megbízva őt azzal, hogy – Platon műveinek fordítása helyett – tüstént lásson hozzá a ‚Corpus Hermeticum’ görögről latinra fordításához. Úgy vélte ugyanis, hogy olyan különleges ősi iratok birtokába jutott, amelyek a Thot egyiptomi istennel azonosított és *Mózes* idejében a Földön járt *Hermes Trismegistostól* származnak. Ficino is az ősi bölcsesség, a theologia prisca forrását vélte megtalálni az iratokban és azokat *Zarathustra*, *Orpheus*, *Pythagoras* és Platon írásaihoz hasonló alapvető, legfontosabb forrásmunkaként kezelte. Hosszú évszázadok teltek el, mire az asztrológiát, mágiikus ásvány-, növény- és állattant, talizmánmágiát és más okkult tudományokat magába foglaló írásműről kiderült, hogy egyiptomi, óhéber és perzsa eredetű, gnosztikus, platonikus, sztoikus és más tanítások zagyva keverékét tartalmazó közönséges hamisítvány. Ficino azonban ezt még nem is sejtette, ezért a több részből összetett művet latin nyelven ‚Pimander’ cím alatt egyesítve, mindazon titkos tudományok forrásává tette, amelyekért később egységesen a középkort tették felelőssé.

A ‚Pimander’ szerint az ember isteni eredetű és közvetlen rokonságban áll a csillagvilág démonjaival. Valójában mágiikus erővel rendelkezik, ám ennek alkalmazását csak a beavatottak ismerhetik. „Tedd magad istenné” – parancsolja a ‚Pimander’. „Parancsold a lelkednek, hogy vigyen Indiába, és hamarabb odaérsz, mint ahogy kimondtad”. „Parancsold a lelkednek, hogy szelje át az óceánt, és alig mondtad ki, már túl is leszel rajta”. „Parancsold a lelkednek, hogy vigyen a Mennybe, és nincs szükséged szárnyakra: sem a Nap tüze, sem a levegő, sem a Mennyek forgása, egyetlen égítést sem akadályozhat meg abban”. A mágiikus hatalommal felruházott embernek nincs szüksége orvosra: csak parancsolja a betegnek – embernek, állatnak, növénynek egyaránt –, hogy gyógyuljon meg, és az menten meggyógyul. Fölösleges ezért gyógyszereket keresni, müteti eljárásokat

kidolgozni vagy rendszabályokat bevezetni: a mágia maga az Élet tudománya: segítségével még a halál is legyőzhető.

A titkos összefüggések tanát egy másik – szigorúan titkos – írásműből, a graeco-arab forrásokra épült és a szimpatikus mágia ismereteit tartalmazó „Picatrix”-ból sajátíthatták el azok, akik a mágikus erő birtokába akartak jutni. Nekik ugyanis pontosan kellett tudniuk, hogy mely ásványok, drágakövek, fémek, növények, állatok, emberek melyik bolygóhoz tartoznak. Ismermiük kellett mindegyik bolygó szimbólumát, másként hogyan fordultak volna segítségért az adott bolygó démonjához? A mágus azonban még mindezek ismeretében is csak a megfelelő időpontban gyakorolhatta hatalmát, ehhez pedig a Zodiacus és a hozzátartozó 36 démon (az úgynevezett dékánok) világában, végeredményben az egész asztrológia birodalmában alapos jártasságra kellett szert tennie. A bolygók, angyalok, szimbólumok, invokációk, talizmánok, színek bonyolult világának összefüggéseit csak alapos tanulás árán lehetett elsajátítani. Nem csoda, hogy valóságos tudománnyá fejlődött a fehér vagy természetes mágia (*magia naturalis*), amely a Cosimo művét betetőző unoka, a „nagy-szerű” (il Magnifico) melléknévvél felruházott *Lorenzo de Medici* uralkodása idején megnyílt *Academia Platonica* (1470) keretei között a keresztény tanításokkal is jól összeegyeztethető, csaknem teológusnak tekinthető jámbor tudomány volt. „Nulla est scientia quae nos magis certificet de Divinitate Christi, quam magia et cabala” – mondta *Giovanni Battista della Porta*, aki „*Magia naturalis*” című könyvében foglalta össze a titkos tudományokra vonatkozó ismereteket, és Nápolyban *Accademia dei Segreti* elnevezésű akadémiát is alapított ezek művelésére.

A római egyház a „*magia naturalis licita est non prohibita*” elvet vallva mindaddig megtűrte a természetes mágiát, amíg teurgikus elemek nem keveredtek a természet erőit csupán megismerni, de nem kormányozni igyekvő próbálkozásokba. Amint azonban *Pico della Mirandola*, majd különösen tanítványa, *Johan Reuch-*

lin egyre több kabbalisztikus elemet szőtt a fehér mágiába, hiába határolta el magát a fekete vagy diabolikus mágiától, nem egyszer keveredett eretnekség gyanújába.

Ismerve az emberi természetet, megértjük, hogy a természetes (fehér) mágia virágzásával párhuzamosan, de a legnagyobb titokban számos művelője akadt a fekete (ördögi, diabolikus) mágiának is. A fekete mágiát *Plótinosz* goétia elnevezésével még igekezett elhatárolni a jószándékúnak és akár a vallásos tanításokkal is összeegyeztethető teurgiától. Amint azonban ez utóbbiba – főként az alexandriai *Philon* tanításaiból – egyre több platonikus és kabbalisztikus elem keveredett, a goétia rohamos gyorsasággal nigromantiává (fekete mágiává) alakult.

A fekete mágia hívei eleinte – a 3–4. században – még csak a „bűbájos” *Virgilius* (*Virgilius magicus*, *Virgilius veneficus*) szellemét „kérdéztették” a sortes *Virgilinae*-nek nevezett sztichomantikus (szurkálásos) módszerrel. Később azonban már nem elégedtek meg ezzel az ártatlan szórakozással, amelynek segítségével még a Bibliát is „faggatták” a jövőjükre kíváncsiak, hanem magát a Pokol fejedelmét kívánták megidézni. Am előbb meg kellett ismerni a Pokol hierarchiáját. Ehhez nyújtott segítséget a neves francia humanista, *Jean Bodin* 1580-ban kiadott „*Démonomanie*” című könyve, amelyből kiderült, hogy az „ördögi Monarchia” 72 fejedelemségből áll, ezt a birodalmat pontosan 7 405 926 gonosz lélek népesíti be. Bodin – aki egymaga 800 boszorkányt juttatott máglyára – a Földről kipszűrtendő boszorkányok és boszorkánymesterek számát kétféle becslésre, ezek mindegyikét szörnyű kínhalállal ajánlotta igaz útra téríteni.

Kellett is a pontos lajstrom az 1215 óta működő *Szent Inquisition*nak, másként hogyan is tudott volna ítélni az eretnekek felett? A torturának alávetett szerencsétlen a *Sanctum officium* előtt csak akkor tudta néven nevezni a Sátánt, ha ismert és szövetségben állt vele. Ezért is kellett pontos rendszerbe foglalni a titkos tudományokat, amelyeknek legrészletesebb felsorolását

bizonyára a 16. században élt kalandos életű orvosdoktor: *Henricus Cornelius Agrippa von Nettesheim* műveiben találjuk meg.

Hősünk Kölnben született. Eleinte a katonaságnál szolgált, majd orvostudományt tanult és doktori címet szerzett. Ezzel azonban nem elégedett meg, ezért – tanulmányai folytatása céljából – Spanyolországba utazott, ahol a titkos tudományok megismerésére adta a fejét. Ettől kezdve bárhová ment, eretnekséggel vádolták, ezért folyamatosan menekülnie kellett. Két alkalommal azonban még így sem tudta elkerülni a börtönbüntetést. Mindössze 48 évet élt, ez idő alatt alkotta meg a *De occulta philosophia*’ és a *De incertitudine et vanitate scientiarum, declamatio invectiva ex postrema Auctoris recognitione*’ című két fő művét. Ezekben részletes felsorolását adja a csillagjósolásnak, az arcismének, a homlok-, tenyér- és körömjósolásnak, a homokszemekből, kávéüledékből, olajfoltból, láng-lobogásból stb. végzett jóvendülésnek, a béljósolásnak, a titkos fogalmakkal végzett szellemi tornának, az álmofejtésnek, a természetes-, a szám- és a fekete mágiának, a varázslásnak, a halott-idézésnek, a horoszkóp-készítésnek, a kártyavetésnek, a kristály- és a tükörmágiának, tehát mindannak, amivel ügyes szélhámosok, szemfényvesztők és csalók nagyszerűen tudják kihasználni az emberek műveletlenségére épült hiszékenységét. Az iskolázatlanság, sok esetben az iskolai képzés konzervativizmusa, egyoldalúsága gyakran nem követte az élettudományi ismeretek fejlődését. Ezek helyébe könnyen tudtak behatolni a legképtelenebb tévtanok, közöttük is különösen a kísértethistóriák, a boszorkányhit, a vámpírhit, az ördögidézés, az emberfarkas és más rémtörténetek, amelyek a regényírók képzetén kívül napjainkban a filmekben, a televízióban és a képzőművészetben is igekeznek a valóság látszatával felruházni a „civitas diaboli” képzeletbeli szörnyetegeit.

Külön megjegyzést érdemel, hogy a gyógyítás művészete sem maradhatott

mentes a mágia befolyásától. Napjainkban az alternatív gyógyászat különféle ágazatai „természetgyógyászat”, „homeopátiás gyógyászat”, „vegetarianizmus” és más elnevezések alatt hirdetik valójában a hajdani természetes mágia új mezbe öltöztetett tanításait. Könyvek jelennek meg a drágakövek „gyógyító erejéről”, talizmánok „misztikus” tulajdonságairól. Ezek a csodálatos hatások azonban nem csak a szívinfarktus, az agyvérzés, a daganatos megbetegedések vagy az AIDS, de még egy „közönséges” influenza ellen sem képesek megvédeni az embereket.

A történelem az élet tanítómestere. Az élettudományok történetébe tekintve világgóssá válik, hogy az emberiség jövőjét nem a „csodák”, hanem egyes-egyedül a valóság tényeinek feltárása és egyre alaposabb megismerése biztosítja. Ennek záloga egyrészt a természettudományos kutatások módszereinek és intenzitásának folyamatos fejlesztése, másrészt a kutatás újabb és újabb eredményeinek mind szélesebb körben történő megismertetése. Az ismertetést azonban – *Tisza Kálmán* szavait idézve – már az iskolában kell kezdeni. „Itt kell megvetni az alapjait annak – mondta –, hogy az egészségügy Magyarországon javíttassék”.

A politikus, *Tisza Kálmán* után a magyar egészségügy kiválóságai: *Sauer Ignác*, *Markusovszky Lajos*, *Fodor József* és mások küzdöttek az iskolai egészségtanítás bevezetéséért. Az elmekortan nagyszerű hazai művelőinek élén *Laufnauer Károly* hirdetett harcot a babonáság és a varázstudományok ellen. Tanításaik azonban napjainkra – sajnálatos módon – feledésbe merültek. Az élettudományok fejlődésének történetére vetett pillantásból ezért megerősítve látjuk annak a régi bölcs mondásnak az igazát, amely szerint „ki a múlt tapasztalatai alapján a jelenben helyesen cselekszik, az biztos jövőnek tekinthet elébe”.

Karasszon Dénes